

Bożena Maksimowska, Andrzej Nowakowski

Podstawy prawno-organizacyjne akademickiego wychowania fizycznego w Polsce w latach 1950-1990

Prace Naukowe. Kultura Fizyczna 2, 73-86

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bożena Maksimowska
Andrzej Nowakowski

**PODSTAWY PRAWNO-ORGANIZACYJNE
AKADEMICKIEGO WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W POLSCE W LATACH
1950-1990**

Wstęp

Problematyka objęcia studentów szkół wyższych zorganizowanymi zajęciami wychowania fizycznego stanowi — jak dotąd — mniej znaną kartę najnowszej historii Polski, w tym dziejów szkolnictwa wyższego, systemu edukacyjnego oraz kultury fizycznej¹. Nie ulega jednak wątpliwości — z perspektywy blisko półwiecza, że upowszechnienie po 1950 r. wychowania fizycznego wśród młodzieży pierwszych roczników studiów wyższych było zjawiskiem bez precedensu w dziejach polskiej kultury fizycznej². Była to również istotna nowość w 90-letniej historii akademickiej kultury fizycznej w Polsce. Wiadomo, że wychowanie fizyczne, jako obowiązkowy przedmiot dydaktyczny zostało wprowadzone na mocy rozporządzeń ministrów: Oświaty i Zdrowia z 5 I 1950 r. w sprawie obowiązku wychowania fizycznego studentów szkół wyższych³. Doty-

¹ Zob.: A. Nowakowski, *Początki akademickiego wychowania fizycznego w Polsce po II wojnie światowej*, „Zeszyty Historyczne WSP w Częstochowie” nr 3, 1996, s.127-135; tenże, *Powstanie uczelnianych studiów wychowania fizycznego w Polsce w 1952 r.*, „Zeszyty Historyczne WSP w Częstochowie” nr 4, 1997, s. 259-266; tenże, *Wychowanie fizyczne w polskich szkołach wyższych 1946-1974* (w:) *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce* pod red. L. Szymańskiego i Z. Schwarzera, t. II, Wrocław 1996, s. 179-186.

² J. Gaj, *Kultura fizyczna w pierwszych latach Polski Ludowej*, „Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku”, t. V, 1975, s. 309; tenże, *Stan i perspektywy badań w zakresie dziejów kultury fizycznej Polski Ludowej*, „Roczniki Naukowe WSWF w Gdańsku”, t. VI, 1976, s. 362-366.

³ „Dziennik Ustaw” RP nr 7, 1950, poz. 72. Zob. ponadto: S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne młodzieży akademickiej*, Warszawa 1984, s. 26-29.

czyło ono młodzieży akademickiej pierwszych dwóch lat studiów dziennych. Sam prawny obowiązek uczestnictwa w zorganizowanych zajęciach wf., wprowadzony wspomnianym ministerialnym rozporządzeniem nie oznaczał jeszcze powołania do życia sformalizowanych, instytucjonalnych struktur szkół wyższych przeznaczonych do prowadzenia tych zajęć.

W dalszej części szkicu zostanie przedstawiona sytuacja bezpośrednio poprzedzająca utworzenie uczelnianych studiów wychowania fizycznego w Polsce w 1952 r. Omówione zostaną prawne przesłanki powstania studiów, ich ewolucja wraz z ewolucją koncepcji studenckiego wychowania fizycznego aż do 1990 r., kiedy to uchwalono aktualnie obowiązującą ustawę o szkolnictwie wyższym. Ustawa ta usankcjonowała szeroką autonomię szkół wyższych, również w zakresie programowania zajęć wychowania fizycznego. Zostanie przeprowadzona formalnoprawna analiza odpowiednich aktów normatywnych kreujących studia wf. w oparciu o dostępne, urzędowe źródła zawierające teksty tych aktów. W analizie zostaną również wykorzystane niepublikowane normatywy resortowe, dostępne w wypisach źródłowych. Całość szkicu zamkną stosowne konkluzje.

1. Akademickie wychowanie fizyczne w Polsce w latach 1950-1952

Wspomniane już na wstępie ministerialne rozporządzenie z 1950 r. było pierwszym w historii polskiego szkolnictwa wyższego obowiązującym dokumentem prawnym, a nie tylko projektem, traktującym o wychowaniu fizycznym młodzieży akademickiej⁴. Ponieważ w 1950 r. wyższe szkolnictwo w Polsce nie było przygotowane do wprowadzenia obowiązkowego wf. dla studentów — z przyczyn natury materialnej i kadrowej — toteż według oceny ówczesnego naczelnika Wydziału Wychowania Fizycznego resortu szkolnictwa wyższego, T. Krajewskiego, systematycznie ćwiczyło zaledwie około 20-25% studentów (zamiast przewidzianych 40%), a co trzeci student w ogóle nie uczestniczył w zajęciach⁵. Podobnie pesymistycznie ocenił pierwsze dwa lata wdrażania wychowania fizycznego w środowisku studenckim działacz i historyk kultury fizycznej — A. Gutowski.⁶

⁴ K. Obodyński, *Struktura i funkcje społeczno-pedagogiczne studiów wychowania fizycznego i sportu — ewolucja w 30-leciu PRL*, „Roczniki Naukowe AWF w Warszawie”, t. XXI, 1976, s. 283.

⁵ T. Krajewski, *Stan wychowania fizycznego w szkołach wyższych*, „Kultura Fizyczna” nr 4, 1959, s. 196-198; P. Dybczyński, *Założenia organizacyjno-programowe studiów wychowania fizycznego i sportu w szkolnictwie wyższym w Polsce (1951-1993)* (w:) *Z najnowszej historii kultury fizycznej...*, op. cit., t. I, s.193. Zob. też: *Księga sportu polskiego*, Warszawa 1975, s.30.

⁶ A. Gutowski, *Drogi rozwoju kultury fizycznej w Polsce Ludowej w latach 1944-1956*, Warszawa 1965, s. 98.

Ponadto wprowadzenie obowiązkowego wychowania fizycznego do polskich szkół wyższych w 1950 r. odbyło się w sposób biurokratyczny nie liczący się z realiami poszczególnych uczelni (w owym czasie nie posiadały one — poza utworzonymi właśnie w 1950 r. wyższymi szkołami wychowania fizycznego — własnej bazy sportowej), typowy dla ówczesnych stosunków społecznych w Polsce. W okresie II Rzeczypospolitej oraz bezpośrednio po II wojnie światowej — aż do 1949 r. — naturalnym sojusznikiem na rzecz obecności wf. w szkołach wyższych był Akademicki Związek Sportowy. Był on elitarną, statutowo apolityczną i samorządną organizacją akademicką⁷. Jednak w 1949 r. — w wyniku odgórných nacisków czynników politycznych, tj. KC PZPR, ZMP oraz Głównego Urzędu (a następnie Komitetu) Kultury Fizycznej, AZS aż do początków 1957 r. stracił w znacznej mierze swą tożsamość i odrębność programową.⁸ Przestał być liczącym się partnerem dla resortu szkolnictwa wyższego oraz władz poszczególnych uczelni i praktycznie nie uczestniczył w procesie wdrażania akademickiego wf. w skali ogólnokrajowej. Oficjalne dokumenty władz milczą na ten temat, nie wymieniając zreformowanego i ubezwłasnowolnionego AZS przy podejmowaniu rozstrzygnięć w sprawie ćwiczeń fizycznych studentów. Całokształt tego zagadnienia przejął wyłącznie czynnik polityczny oraz administracyjny — ministerstwo oraz administracja uczelniana. Niewątpliwie te fakty negatywnie rzutowały na pierwsze lata obecności wychowania fizycznego w systemie polskiego szkolnictwa wyższego.

2. Utworzenie uczelnianych studiów wychowania fizycznego w r.1952.

Pierwszy okres obowiązkowego wychowania fizycznego w szkołach (lata 1950-1952) odbywał się bez wyodrębnionych instytucjonalnych struktur uczelnianych — „katedr” itp. do prowadzenia tego przedmiotu. Uczelniane wf. było wówczas *in statu nascendi*, a przypuszczalnie władze resortu szkolnictwa wyższego nie dostrzegały takiej potrzeby. W tym okresie nauczycielami wf. były nierzadko osoby spoza uczelni, np. nauczyciele szkół średnich zatrudnieni dorywczo na

⁷ W.J. Mączka, *Próba oceny założeń programowo-strukturalnych Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie na tle rozwoju historycznego*, „Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie” nr 13, 1979, s. 46; *Akademicki Związek Sportowy 1908-1983. Wspomnienia i pamiętniki*. Wybór i opracowanie R. Wryk, Poznań 1985, s.11.

⁸ S. Wilk, *Struktura organizacyjna ruchu sportowego w latach 1944-1949*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 1, 1979, s.172; K. Obodyński, *Kształtowanie się kultury fizycznej młodzieży akademickiej w Polsce*, Rzeszów 1992, s. 31-32; B. Maksimowska, A. Nowakowski, *Przeobrażenia organizacyjne AZS w latach 1944-1957* (w:) *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce (po 1918 r.)* pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego, M. Ponczka, Częstochowa 1997, s. 177-185.

podstawie umów zlecenia. Dopiero po 1952 r. szkoły wyższe otrzymały etaty do prowadzenia zajęć wf. a kadra musiała legitymować się statusem magistra wychowania fizycznego⁹.

Studia wychowania fizycznego powołano w oparciu o przepisy ustawy z 15 XII 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki¹⁰. W art. 10 pkt 5 tejże ustawy po raz pierwszy w historii ustawodawstwa dotyczącego szkół wyższych zapisano *expressis verbis*, że do zadań rektora szkoły wyższej należy czuwanie nad wychowaniem fizycznym młodzieży akademickiej. Gwoli prawdy historycznej należy dodać, iż wspomniana ustawa z 1951 r., w przeciwieństwie do ustawy z 1947 r. odbierała środowisku akademickiemu resztki autonomii i samorządności. Ustawa z 1951 r. została wydana w szczytowym okresie systemu stalinowskiego w Polsce, w którym bezkrytycznie naśladowano radzieckie wzorce ustrojowe również na obszarze szkolnictwa wyższego i sportu, szermując przy tym hasłami o „przyspieszeniu i ujednoczeniu budowy socjalizmu” w krajach zależnych od ZSRR¹¹.

Powołanie studiów zostało poprzedzone wydaniem kolejnego rozporządzenia noszącego datę 31 I 1952 podpisanego przez ministrów: Szkolnictwa Wyższego, Oświaty oraz Kultury i Sztuki, którym podlegały wówczas różne typy uczelni, w sprawie obowiązku wychowania fizycznego studentów szkół wyższych¹². Sankcjonowało ono istniejący już od 1950 r. obowiązek odbywania ćwiczeń fizycznych przez studentów I i II roku studiów dziennych wprowadzony wcześniej rozporządzeniem ministerialnym. Rozporządzenie z 1952 r. zostało wprowadzone w trakcie trwania roku akademickiego 1951/1952, z naruszeniem zasady głoszącej, że „prawo nie działa wstecz” (*lex retro non agit*). Obowiązywało bowiem z mocą wsteczną od 1 IX 1951 r. (§ 5 rozporządzenia). Na mocy wspomnianego rozporządzenia, od obowiązku wf. — w wymiarze 2 godz. tygodniowo — zwolniono jedynie studentów-żołnierzy w czynnej służbie wojskowej oraz studentów niezdolnych do ćwiczeń na podstawie orzeczeń lekarskich. Ze zrozumiałych względów, rygorom tego rozporządzenia nie podlegali słuchacze ówczesnych wyższych szkół wychowania fizycznego. Rozporządzenie nie przesądzało jeszcze kwestii organizowania wyspecjalizowanych agend szkół wyższych do prowadze-

⁹ J. Skorowski, *Dwadzieścia lat studiów wychowania fizycznego*, „Kultura Fizyczna” nr 11, 1972, s. 186; S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne...*, op. cit., s. 81.

¹⁰ „Dziennik Ustaw” nr 6, 1952, poz. 38.

¹¹ A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski 1944-1989*, Poznań 1992, s. 171-172; J. Topolski, *Polska dwudziestego wieku 1914-1995*, Poznań 1995, s. 176 i n.

¹² „Dziennik Ustaw” RP nr 5, 1952, poz. 35. Wspomina o nim R. Wroczyński, *Powszechnie dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1985, s. 369.

nia zajęć wf, stwierdzając jedynie, że sposób przeprowadzania ćwiczeń fizycznych określa osobne przepisy wydane przez właściwych ministrów.

Ostatecznie uczelniane studia wychowania fizycznego zostały utworzone na podstawie zarządzenia Ministra Szkolnictwa Wyższego z 26 V 1952 r.¹³. Zgodnie z § 2 cytowanego zarządzenia, weszło ono w życie z dniem 1 IX 1952 r. Tę datę należy uznać za początek działalności studiów wychowania fizycznego w Polsce (podobne struktury organizacyjne wprowadzono również w ZSRR i w innych państwach „bloku wschodniego”). Badacz z zakresu historii i organizacji szkolnictwa wyższego w Polsce, J. Tymowski zaliczył studium wf. do tzw. studiów specjalnych występujących w uczelniach (podobnie jak np. studium języków obcych)¹⁴. Lecz daleko posunięta „branżowość” — na wzór radziecki — w zarządzaniu ówczesnym szkolnictwem wyższym sprawiła, że resort zdrowia powołał studia wf. w akademiach medycznych dopiero w 1953 r., resort oświaty w wyższych szkołach pedagogicznych w 1954 r., a resort kultury i sztuki w uczelniach artystycznych dopiero w 1955 r.¹⁵. Poza studiami międzywydziałowymi obsługującymi jedną uczelnię, utworzono również studia międzywydziałowe obsługujące dwie lub więcej uczelni (dotyczyło to zwłaszcza mało liczebnych uczelni artystycznych).

Niewątpliwie data 1952 r. stanowiła — mimo znanych uwarunkowań — znaczący punkt zwrotny, umacniający pozycję wychowania fizycznego w działalności wyższych uczelni w Polsce. Studia wychowania fizycznego jako specyficzne międzywydziałowe komórki organizacyjne — ograniczone przynajmniej w początkowym okresie istnienia — do prowadzenia działalności dydaktyczno-wychowawczej o charakterze usługowym, miały podnosić poziom rozwoju fizycznego i zdrowotnego studentów. Studia — w swoim założeniu — w myśl obowiązujących aktów normatywnych miały: 1) organizować i prowadzić regularne i zorganizowane zajęcia wf. młodzieży akademickiej, 2) rozbudzać nawyki do systematycznego uprawiania wf. i sportu, 3) krzewić zdrowy i racjonalny tryb życia. Pierwszy program wf. realizowany w studiach wf. w 1952 r. i w latach następnych był przedłużeniem programu tego przedmiotu ze szkoły średniej, nawiązując do uzyskiwania norm na odznakę „Sprawny do Pracy i Obrony” (SPO),

¹³ „Monitor Polski” nr A-63, 1952, poz. 965. Zob. ponadto: A. Nowakowski, *Wychowanie fizyczne uczniów i studentów w świetle nowej ustawy o kulturze fizycznej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1996 nr 3, s. 112.

¹⁴ J. Tymowski, *Organizacja szkolnictwa wyższego w Polsce*, Warszawa 1980, s. 110.

¹⁵ J. Nowocien, *Wychowanie fizyczne w wyższych uczelniach w świetle obowiązujących przepisów w okresie XXXV-lecia*, „Zeszyty Naukowe AWF w Krakowie”, nr 13, 1979, s. 41.

wprowadzonej w ówczesnej Polsce na modłę radziecką¹⁶. Począwszy do roku akademickiego 1953/1954 zaczęto wdrażać jednolity i scentralizowany program dydaktyczny realizowany w uczelnianych studiach wychowania fizycznego¹⁷.

3. Struktura organizacyjna studiów wychowania fizycznego w latach 1952-1974

3. 1. Okres lat 1952-1956

W latach 1952-1954 wewnętrzna struktura organizacyjna studium wf pozostawała nie określona. Dopiero 27 II 1954 r. Minister Szkolnictwa Wyższego wydał niepublikowane zarządzenie w sprawie organizacji studium wychowania fizycznego w szkołach wyższych podległych Ministrowi Szkolnictwa Wyższego¹⁸. Zarządzenie to odnosiło się zarówno do ustawy dotyczącej ustroju szkół wyższych z 1951 r., jak również do poprzedniego zarządzenia tegoż ministra kreującego studia wf, a pochodzącego z 1952 r. W § 1 zarządzenia z 1954 r. znajdujemy legalną definicję studium: „*Studium wychowania fizycznego jest jednostką organizacyjną pracy dydaktyczno-wychowawczej w zakresie wf. młodzieży w szkołach wyższych*”. Ważnym stwierdzeniem wspomnianego zarządzenia było to, że studium miało się przyczyniać do podnoszenia rozwoju fizycznego i zdrowotności studentów, zaś w skład studium mieli wchodzić oprócz nauczycieli wf. — również lekarze, co w praktyce — poza akademiami medycznymi — okazało się niewykonalne. Ponieważ szkolnictwo wyższe w Polsce w omawianym okresie działało w systemie skrajnie scentralizowanym, toteż kierownika studium powoływał minister na wniosek rektora, spośród pracowników studium¹⁹. Kierownik studium służbowo podlegał rektorowi względnie prorektorowi do spraw nauczania. Jeśli ilość studentów pierwszych dwóch lat studiów objętych obowiązkiem

¹⁶ S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne i sport młodzieży akademickiej* (w:) *II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej*, Gdańsk 1986. Materiały i dokumenty pod red. Z. Krawczyka, A. Paca-Pomarnickiego, R. Przewędy, Warszawa 1987, s.188.

¹⁷ A. Liedke, *Podstawowe problemy wychowania fizycznego w szkole wyższej* [w:] *I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, Poznań 21-24 listopada 1979. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1981, s.97.

¹⁸ Było to zarządzenie nr DO II-4a/10/53 ogłoszone w zbiorze pt. *Dokumenty i uchwały w dziedzinie kultury fizycznej* (do dnia 1 IX 1954 r.), opr. E. Małkiewicz, Warszawa 1954, s. 82-83.

¹⁹ Taki stan trwał do bardziej demokratycznej ustawy o szkolnictwie wyższym z 1958 r., wydanej po przemianach październikowych w Polsce (doraźna nowelizacja tej ustawy nastąpiła jeszcze w 1956 r.).

wf. przekroczyła 1200 studentów, minister na wniosek rektora mógł powołać zastępcę kierownika studium, a przy ilości ponad 3000 studentów — dwóch zastępców.

W tamtych czasach nie przestrzegano zasad praworządności. Toteż niepublikowane zarządzenie ministerialne z 1954 r. częściowo uchyliło i zmodyfikowało publikowane rozporządzenie kilku ministrów (a więc akt normatywny wyższej rangi) z 31 I 1952 r. o obowiązku wf. studentów szkół wyższych. Tak bowiem postanawiał § 9 zarządzenia z 1954 r.

Załącznikiem do zarządzenia z 1954 r. był szczegółowy regulamin studium wf²⁰. Warto zwrócić uwagę na fakt, że prawodawca ściśle zespolił w regulaminie studium zagadnienia wychowania fizycznego i zdrowotnego młodzieży studiującej. Jak już wspomniano, przewidywano wprowadzenie stałego nadzoru lekarskiego nad studentami objętymi obowiązkiem wf. Studenci z wadami zdrowia, bądź niesprawni pod względem fizycznym mieli być kierowani do specjalnych grup ćwiczebnych.

Jednak w tym dokumencie — regulaminie studium — znajdujemy również pewne charakterystyczne sformułowania i zalecenia typowe dla państwa totalitarnego, powielającego radzieckie wzory i metody w każdej dziedzinie życia społecznego, w tym w zakresie kultury fizycznej. Otóż — o czym wzmiankowano — studium miało przygotować studentów do zdobywania odznaki „Sprawny do Pracy i Obrony” (SPO), a studentów i wykładowców w czasie zajęć miała obowiązywać „dyscyplina pracy”. Każda grupa ćwiczeniowa wf. powinna mieć swego starostę, współdziałającego ze studium w zakresie zapewnienia właściwej frekwencji na zajęciach. Każdy wydział uczelni posiadał — z ramienia studium wf. — opiekuna, który współdziałał z właściwym dziekanem w sprawach objętych właściwością studium. Szczegółowy regulamin studium ustalony przez ministra nie wykluczał uzupełniającego regulaminu pracy, zatwierdzanego przez rektora danej uczelni.

Od 1954 r. uczelniane studia wf. mogły prowadzić poza bieżącą dydaktyką także działalność naukowo-badawczą, głównie w trzech zakresach: 1) rozwoju i sprawności fizycznej młodzieży akademickiej, 2) w dziedzinie metodyki, 3) o charakterze programowo-organizacyjnym. Jednak w pierwszej fazie istnienia uczelnianych studiów wf. ich działalność badawcza była rozdrobniona i przy-

²⁰ Dokumenty i uchwały..., op. cit., s. 83-86.

czynkarska, zaś jedynie nieliczne uczelnie włączyły tematykę prac badawczych pracowników studiów do ogólnych planów naukowych uczelni²¹.

3. 2. Okres lat 1957-1973

Demokratyzacja szkolnictwa wyższego po przełomie październikowym 1956 r. dotyczyła również akademickiej kultury fizycznej, w tym także uczelnianych studiów wf. Od 1957 r. przywrócono — na względnie partnerskich zasadach — współpracę studiów z ogniwami odrodzonego AZS, nadając zarazem pracy studiów wf. bardziej otwarty, społeczny charakter²². Nawiązano również wielopłaszczyznową współpracę z instancjami ZNP.

Program dydaktyczny uczelnianych studiów wf. w 1957 r. dostosowano do wyższej sprawności fizycznej młodzieży akademickiej. Wprowadzono również bardziej utylitarny charakter ćwiczeń fizycznych na niektórych kierunkach studiów (przyszli lekarze uczyli się równocześnie wykorzystywania ćwiczeń ruchowych w leczeniu i szeroko pojętej profilaktyce zdrowotnej). Akcję obozownictwa (letniego i zimowego) zapoczątkowano w 1961 r.²³. Równoległe — w latach 1959, 1962 i 1965 modyfikowano program akademickiego wychowania fizycznego. Przewidywał on tworzenie czterech grup ćwiczebnych studentów: 1) ogólnego wf., 2) przygotowania sportowego, 3) specjalizacji sportowej, 4) grup specjalnych dla studentów z odchyleniami zdrowotnymi (były one przewidziane już w 1954 r.)²⁴.

Lecz w pierwszym „popaździernikowym” okresie były widoczne tendencje do wyrugowania wf. z programów dydaktycznych szkół wyższych. O ile resort szkolnictwa wyższego pod wpływem opinii środowiska już w 1957 r. potwierdził obligatoryjność tych zajęć²⁵, o tyle resort zdrowia, któremu podlegały akademie

²¹ M. Demel, S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne w szkołach wyższych*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 10, 1970, s.49, 52. Zob. ponadto: A. Nowakowski, *Nauczyciele akademicy wychowania fizycznego w polskich szkołach wyższych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport”, 1997, s. 369.

²² A. Gutowski, *Drogi rozwoju...*, op. cit., s. 12; K. Obodyński, *Kształtowanie się kultury fizycznej...*, op. cit., s. 33.

²³ *Księga sportu polskiego*, Warszawa 1975, s. 30.

²⁴ J. Biliński, K. Obodyński, *40 lat Studiów Wychowania Fizycznego i Sportu [w:] Kultura fizyczna studentów. Jej stan i perspektywy rozwoju*. Praca zbiorowa pod red. K. Obodyńskiego, Rzeszów 1995, s. 13.

²⁵ *Ogólnopolska narada aktywu sportowego (27-28 II 1957)*, „Kultura Fizyczna”, nr 4, 1957, s. 265 i n.

medyczne, przywrócił obowiązek wf dopiero w 1960 r.²⁶. W okresie lat 1959-1972 słabą stroną studenckiego wychowania fizycznego były zajęcia w uczelniach artystycznych, technicznych i rolniczych (obowiązkowe zajęcia wf. z powodu braku odpowiedniej kadry, bazy itp. były w nich realizowane zaledwie w wymiarze 1-1,5 roku)²⁷.

W tym okresie nie brakowało jednak cennych inicjatyw ze strony poszczególnych studiów wf. W uczelniach położonych w pobliżu zbiorników wodnych, studenci mieli możliwość — oprócz pływania — także uprawiania innych sportów wodnych, w tym kajakarstwa, wioślarstwa i żeglarstwa. Uczelnie rolnicze dysponujące — do celów doświadczalnych — własnymi stadninami koni, mogły swym słuchaczom zaoferować jeździectwo. Pojawiły się też przypadki, wynikające ze szczupłości własnej bazy sportowej — zastępowania tradycyjnych zajęć wf. wycieczkami krajoznawczymi o różnym stopniu trudności²⁸.

Nastąpiła widoczna instytucjonalizacja współpracy pomiędzy uczelnianymi studiami wf. i AZS, usankcjonowana wspólnym rozporządzeniem Ministra Szkolnictwa Wyższego i przewodniczącego GKKFiT z 10 V 1965 r. w sprawie współdziałania władz AZS z organami studiów wf. w szkołach wyższych²⁹. W myśl tegoż rozporządzenia zalegalizowano stan faktyczny, tj. korzystanie przez obie struktury organizacyjne „w zasadzie” z tych samych urządzeń sportowych i tej samej kadry szkolącej.

Pod koniec lat sześćdziesiątych i u progu lat siedemdziesiątych widoczna już była ewolucja studiów wf. Z typowo usługowych zakładów do prowadzenia zajęć wf. przekształciły się one w instytucje o znacznie szerszym profilu działania, obejmując również swą właściwością rekreację i rehabilitację studencką, szkolenie sekcji sportowych AZS, organizację imprez sportowych, działalność rekreacyjną wśród pracowników uczelni oraz *sensu stricto* działalność naukowo-

²⁶ E. Fliegerowa, *Informacja o sytuacji wychowania fizycznego w akademiach medycznych*, „Kultura Fizyczna” nr 4, 1959, s. 202-203. Obozownictwo w akademiach medycznych wprowadzono w 1963 r.

²⁷ W. Brudz, *Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna* (w:) *Rozwój kultury fizycznej w Łodzi*, cz. I, Łódź 1975, s.62-63; T. Szubra, *Działalność nauczycieli studiów wf w szkołach wyższych*, „Kultura Fizyczna”, nr 8-9, 1966, s. 283; H. Mazurkiewicz, *Sprawność fizyczna studentów I roku Politechniki Gdańskiej* (w:) *Wychowanie zdrowotne w sporcie akademickim*, „Monografie WSWF w Gdańsku”, nr 7, 1973, s. 53.

²⁸ J. Truszkowska, *30 lat działalności Studium Wychowania Fizycznego i Sportu Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, Kraków 1981, s. 9; F.J. Sroczyk, *XXXV lat Studium Wychowania Fizycznego i Sportu Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie*, Olsztyn 1985, s. 10-11, 14.

²⁹ „Dziennik Ustaw” nr 19, 1965, poz. 127.

badawczą (oprócz bieżącej dydaktyki)³⁰. W 1970 r. wprowadzono zajęcia fakultatywne dla studentów wyższych roczników studiów, doprowadzając jednocześnie w 1973 r. do objęcia 50% populacji studenckiej obowiązkowym wychowaniem fizycznym³¹.

4. Studia wychowania fizycznego i sportu (1974-1990)

Pod rządami uchwały nr 85 Rady Ministrów z 6 IV 1973 r. w sprawie dalszego rozwoju kultury fizycznej³², zakładającej już w 1975 r. udział każdego studenta w obowiązkowych zajęciach wf. w wymiarze 2 godzin tygodniowo przez cały tok studiów, szefowie poszczególnych resortów nadzorujących szkolnictwo wyższe wydali 9 IV 1974 r. zarządzenie nr 21/74³³. Przekształcało ono dotychczasowe studia wf. w studia wychowania fizycznego i sportu. Od 1975 r. przedłużono w zasadzie obowiązkowe wychowanie fizyczne studentów na wszystkie lata studiów (niekiedy z wyłączeniem ostatniego roku, czy semestru studiów). Kierownicy uczelnianych studiów wf. — w myśl nowego regulaminu studiów — mieli obowiązek corocznie składać rektorom sprawozdania ze swej działalności. Wszystkie grupy ćwiczebne wf. miały zostać poddane w każdym semestrze sprawdzianem motoryczności według testu Pilicza. Rekreacja miała obejmować miejsce zamieszkania studentów i pracowników uczelni, kładąc nacisk na obozownictwo i wypożyczanie sprzętu sportowego³⁴. Jeśli wierzyć oficjalnym statystykom, liczba studentów uczestniczących w obowiązkowym wf. — w 1978 r. wynosiła 83% ogółu, w 1983 r. — 74%, a pod koniec omawianego okresu (lata 1989-1990) spadła do 48-50%³⁵.

W latach siedemdziesiątych utrwaliła się praktyka, że w uczelnianych studiach wf. i sportu, oprócz kierownika studium zatrudniano zwykle dwóch jego

³⁰ J. Skorowski, *Dwadzieścia lat studiów wychowania fizycznego*, „Kultura Fizyczna”, nr 11, 1972, s. 487.

³¹ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku. Koncepcje, uwarunkowania i efekty instytucjonalnej działalności*, Poznań 1991, s. 267.

³² „Monitor Polski” nr 21, 1973, poz. 123.

³³ „Dziennik Urzędowy” Min. Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, nr 5, 1974, poz. 29.

³⁴ S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne...*, op. cit., s. 28. W 1986 r. przyjęto założenie, aby docelowo w 1990 r. obowiązkowe wf. kończyło się obozem sportowym.

³⁵ J. Bilinski, K. Obodyński, *40 lat Studiów...*, op. cit., s. 15-16. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, w grupach fakultatywnych ćwiczyło zaledwie 3,1% studentów, a w obozach sportowych brało udział 5% młodzieży akademickiej.

zastępców. Jeden z nich pełnił funkcje zastępcy do spraw dydaktycznych, a drugi - zastępcy do spraw sportu wyczynowego, będąc zarazem koordynatorem działań studium z daną instancją (klubem uczelnianym) AZS. Nierzadko jednak dochodziło do zjawiska „unii personalnej” polegającej na tym, że jedna i ta sama osoba pełniła jednocześnie funkcje zastępcy kierownika studium do spraw sportowych oraz prezesa klubu uczelnianego AZS. Pozytywną stroną tego zjawiska było występowanie jednolitego, monokratycznego ośrodka decyzyjnego, powodującego szybkość procesów decyzyjnych. Niestety — w ówczesnych uwarunkowaniach politycznych — za fasadą technokratyzmu było widoczne dążenie do unifikacji i odgórnego komenderowania organizacjami akademickimi i sportowymi, w tym również AZS³⁶.

Kryzys społeczno-gospodarczy początku lat osiemdziesiątych ujawnił, jak nierealne i wręcz utopijne były plany „gigantomani” w akademickiej kulturze fizycznej. Jednocześnie — podobnie jak podczas przełomu lat 1956/57 dały znać o sobie projekty zmierzające do całkowitego wyrugowania wf. z programów nauczania szkół wyższych³⁷.

Po narzuceniu większej kontroli i nadzoru szkołom wyższym, w latach 1982-1989 zdołano ustabilizować wymiar obligatoryjnego wf. na poziomie pierwszych trzech lat studiów³⁸.

Mimo tych wahań, znawca zagadnienia — K. Obodyński — uważa, że okres lat 1973-1985 był optymalnym okresem rozwoju akademickiej kultury fizycznej w powojennej Polsce³⁹. Zaczęto sobie wówczas w pełni zdawać sprawę, iż młodzież akademicka rozpoczynająca studia w znacznej większości znajduje się w końcowym etapie rozwoju fizycznego, czyli w okresie w którym osiąga optymalny stan rozwoju organizmu.

Akademicką kulturę fizyczną powinna tworzyć cała społeczność szkół wyższych — zarówno młodzież, jak również nauczyciele (zwłaszcza pracownicy studiów wf. i sportu). Kultura fizyczna będąca kulturą *sui generis* pełni ważną funkcję integrującą, ułatwiając partnerską współpracę studentów z nauczycielami akademickimi. Akademicka kultura fizyczna jest wielce przydatna do pracy za-

³⁶ J. Topolski, *Polska dwudziestego wieku 1914-1995*, Poznań 1995, s. 197.

³⁷ Tę sytuację powstrzymał okólnik ówczesnego ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 12 V 1982 r. (sygn. DU - 1/4010-16/82).

³⁸ A. Nowakowski, *Wybrane prawno-organizacyjne podstawy zajęć wychowania fizycznego w szkołach wyższych*, „Wychowanie Fizyczne” nr 4, 1989, s. 115-124.

³⁹ K. Obodyński, *Kształtowanie się kultury fizycznej młodzieży akademickiej w Polsce*, Rzeszów 1992, s. 62, 127.

wodowej przyszłej kadry kierowniczej wielu dziedzin życia społecznego⁴⁰. Późniejsze wydarzenia, a zwłaszcza kryzys akademickiego wychowania fizycznego pod koniec lat osiemdziesiątych potwierdziły słusność tych założeń.

Jeszcze ustawa z 3 VII 1984 r. o kulturze fizycznej⁴¹ wydana w okresie tzw. normalizacji po wprowadzeniu stanu wojennego zachowała centralne, nakazowe zarządzanie tą dziedziną życia zbiorowego. W przepisie art. 6 ust. 2 utrzymywała odgórną jednolitą reglamentację wychowania fizycznego w szkołach wyższych na szczeblu ministerialnym. Jednak wyniku ustaleń „Okrągłego Stołu” przywracającym niezbędny zakres autonomii i samorządności szkołom wyższym⁴², przeprowadzono tzw. małą, doraźną nowelizację ustawy o szkolnictwie wyższym (w wersji 1985 r.). Na mocy przepisu art. 5 ustawy z 29 V 1989 r. zmieniającej ustawę o szkolnictwie wyższym i o kulturze fizycznej⁴³ zmieniono brzmienie art. 6 ust. 2 ustawy o kulturze fizycznej z 1984 r., poprzez zniesienie ogólnych (minimalnych) limitów zajęć wf w szkołach wyższych. Przyjęto wówczas — jako zasady — że: 1) wychowanie fizyczne pozostaje nadal obowiązkowym przedmiotem w szkołach wyższych, 2) wymiar i rodzaj zajęć z tego przedmiotu określają we własnym zakresie właściwe organy szkół wyższych, w zależności od miejscowych warunków⁴⁴.

Zasadnicza transformacja ustrojowa lat 1989-1990 dotyczyła zarówno szkolnictwa wyższego, jak również kultury fizycznej. Demokratyzacji życia społecznego towarzyszyło urynkowanie gospodarki oraz znaczne ograniczenie nakładów ze źródeł publicznych na sport i rekreację. W tej sytuacji nowa ustawa z 12 IX 1990 r. o szkolnictwie wyższym⁴⁵ pozostawiła władzom poszczególnych szkół wyższych daleko idącą swobodę w zakresie kształtowania form organizacyjnych akademickiej kultury fizycznej.

⁴⁰ S. Pilicz, *Wychowanie fizyczne...*, op. cit., s. 89-91. Zob. ponadto: B. Maksimowska, A. Nowakowski, *Problemy rozwoju akademickiej kultury fizycznej w Polsce*, „Prace naukowe WSP w Częstochowie”, seria: Kultura Fizyczna nr 1, 1997.

⁴¹ Tekst pierwotny: „Dziennik Ustaw” nr 34, 1984, poz. 181.

⁴² Porozumienia Okrągłego Stołu — Warszawa 6 II-5 IV 1989, Olsztyn 1989, s. 113.

⁴³ „Dziennik Ustaw” nr 34, 1989, poz. 181.

⁴⁴ A. Nowakowski, *Wychowanie fizyczne i sport w szkołach wyższych po 1989 roku*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” nr 4, 1994, s. 125-130.

⁴⁵ „Dziennik Ustaw” nr 65, 1990, poz. 385 z późniejszymi zmianami.

5. Wnioski końcowe

Objęcie zorganizowanym wychowaniem fizycznym części młodzieży akademickiej w Polsce w 1950 r. było niewątpliwie słusznym i pożądanym zabiegiem, służącym do zregenerowania sił biologicznych pokolenia doświadczonego II wojną światową. Natomiast utworzenie w 1952 r. uczelnianych studiów wychowania fizycznego nawiązywało do nie zrealizowanych postulatów sięgających okresu II Rzeczypospolitej powołania specjalnych „katedr”, czy też „lektoratów” do prowadzenia zajęć wychowania fizycznego.

Jednak w omawianym okresie słusznym celom towarzyszyły głęboko niewłaściwe metody ich realizacji — nadmierny pośpiech, połączony z biurokratycznym i skrajnie centralistycznym działaniem oraz bezkrytycznym naśladowaniem wzorów radzieckich. Równoległe z obszaru akademickiej kultury fizycznej niemal wyeliminowano autentyczny czynnik społeczny (AZS). Należy przyznać rację L. Szymańskiemu, twierdzącemu, że ówczesna elita polityczna wybierając radzieckie doświadczenia dla kultury fizycznej, spowodowała wiele szkód w zakresie wychowania fizycznego i sportu, w tym również sportu akademickiego⁴⁶.

Przemiany polskiego Października 1956 r. przyniosły odczuwalną demokratyzację kultury fizycznej, w tym także w środowisku akademickim. AZS w większym niż dotychczas stopniu stał się znaczącym partnerem studiów wf. (od 1974r. studiów wf. i sportu). Zdarzało się jednak — zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, że kierownictwa uczelni i samych studiów negowały autonomiczny charakter AZS, pomniejszając jego rolę, a nawet dążąc do podporządkowania organizacji władzom uczelnianego sportu. Utopijny, forsowany w pośpiechu, centralistycznymi metodami program objęcia wszystkich roczników studentów zorganizowanym wychowaniem fizycznym (lata 1974-1980) okazał się niemożliwy do realizacji w polskiej rzeczywistości. W latach 1982-1989 realizowano jego oszczędnościową, skróconą wersję. Słusznie jednak przeciwstawiano się skrajnym tendencjom likwidatorskim w zakresie akademickiego wychowania fizycznego, stopniowo modernizując bazę materialną, zwiększając kadrę wykładowców z równoczesnym podnoszeniem jej kwalifikacji i udoskonalając programy dydaktyczne, czyniąc je bardziej atrakcyjne dla studentów.

Lata 1989-1990 przyniosły kres centralistycznego sterowania wychowaniem fizycznym w polskich szkołach wyższych. Dla akademickiej kultury fizycznej w Polsce rozpoczął się nowy okres.

⁴⁶ L. Szymański, *Ze studiów nad modelem kultury fizycznej w Polsce Ludowej 1944-1980*, wyd. II, Wrocław 1996, s. 125.

SUMMARY**LEGAL AND ORGANISATIONAL GROUND OF ACADEMIC PHYSICAL
EDUCATION IN POLAND IN THE YEARS 1950-1990**

Bożena Maksimowska, Andrzej Nowakowski

In 1950, for the first time on national scale, all Polish students of the first two years of full-time study were involved in the obligatory physical education programme. Two years later, in 1952, there were special organisational units formed in all schools of higher education to conduct classes in physical education. In 1974, they were transformed into Interfaculty Departments of Physical Education and Sports. In the years 1974-1982 almost all students were obliged to take part in physical exercise, whereas in the years 1982-1989 the obligation concerned only students of the first three years of study. Since the turning of 1989 and 1990, each school of higher education sets the number and character of obligatory classes of physical education for its students.